

Bitter-Sweet Democracy?

Vanwaar die verbittering over de politiek?

In westerse landen lijken steeds meer burgers, wetenschappers en politieke commentatoren het gevoel te hebben dat er iets mis is met het functioneren van de democratie. Symptomen van dat slechte functioneren zijn niet moeilijk te vinden: proteststemmen, stemonthoudingen, massamobilisaties op zowel de linker als rechter flank. Protestbewegingen zijn er de afgelopen jaren in overvloed geweest: van de gele hesjes tot boerenprotesten tegen het stikstofbeleid en activisme tegen klimaatverandering. Spreek mensen op straat aan over de politiek en de kans is zeer groot dat je zal horen -allicht in straffere bewoordingen- dat ze vinden dat politici niet met hun noden bezig zijn. Waarom is er zoveel verbittering over de politiek? Moeten we ons zorgen maken? En *moeten* en *kunnen* we er iets aan doen?

Je begrijpt de politiek niet als je emoties niet begrijpt

Als we emoties buiten beschouwing laten, wordt het ontzettend lastig de politiek te duiden en te voorspellen. *Bitter-Sweet Democracy?* maakt duidelijk dat we er met 'rationele' verklaringen alleen niet komen; we moeten ook rekening houden met de *emoties* van mensen. Als we de groeiende woede en frustratie onder burgers uit de lagere middenklasse of onder de mensen op het platteland niet in acht nemen, wordt het lastig uit te leggen hoe het kan dat Donald Trump (opnieuw) president van de Verenigde Staten werd of hoe het kan dat, korter bij ons, de gele hesjes zoveel mensen -met zulke verschillende achtergronden- wisten samen te brengen om te protesteren tegen overheidsbeleid. Als we geen rekening houden met het feit dat in de verbittering van mensen ten opzichte van de Belgische politiek soms ook hoop schuilt op een beter systeem, is het ook moeilijk uit te leggen waarom sommige van die mensen het toch niet helemaal opgeven en bijvoorbeeld nog stemmen of protesteren.

Het boek stelt dat specifiek 'rancune' (*resentment*) een belangrijke sleutel is om de houding van mensen ten opzichte van de hedendaagse Belgische politiek te begrijpen. Rancune gaat voor een belangrijk deel over woede, maar niet zomaar elke vorm van woede. Het is een woede die gericht is op onrechtvaardigheid of oneerlijkheden, en die zich doorheen de tijd ontwikkelt, bijvoorbeeld parallel aan de verslechtering van iemands sociaaleconomische toestand. Die rancune gaat hand in hand met andere 'bittere' emoties, zoals gevoelens van verraad, wantrouwen en frustratie, maar ook met 'zoete' emoties, met name hoop. Zodra we ons bewust zijn van deze emotionele complexiteit, kunnen we verder komen dan de overgesimplificeerde stellingen dat 'burgers boos zijn', of 'onredelijk'. We kunnen dan beginnen te begrijpen wat de drijfveren zijn van al die verschillende uitingen van rancune, van algehele apathie tot proteststemmen en hoopvolle oproepen tot democratische hervormingen.

Gebaseerd op grootschalig enquête- en focusgroeponderzoek uitgevoerd tussen januari 2019 en november 2021, probeert *Bitter-Sweet Democracy?* de oorzaken en gevolgen van politieke rancune in België te duiden.

Wat voedt de rancune?

De resultaten van de enquêtes suggereren dat rancune over de politiek in België wijdverspreid is. Twee frappante voorbeelden: ongeveer een derde van de Belgische bevolking voelt zich door *niemand* in de politiek vertegenwoordigd; en toen hen werd gevraagd om de betekenis van 'democratie' in hun eigen woorden te vatten, beschreven politiek rancuneuze mensen de democratie in 2019 vaker als nep en koudhartig dan in 2009.

Er zijn geen noemenswaardige verschillen in rancune tussen vrouwen en mannen, noch tussen Vlamingen en Walen, maar die zijn er wel tussen leeftijdsgroepen: politieke rancune piekt rond de 50. Hiervoor hebben we niet meteen een verklaring. Het kan te maken hebben met de sociaaleconomische realiteit van mensen die in de loop van de tijd verandert (denk bijvoorbeeld aan de toenemende ongelijkheid). Hoewel rancune in het algemeen niet sterk lijkt samen te hangen met opleidingsniveau, voelen mensen die te maken hebben met meerdere sociaaleconomische nadelen (zoals het niet hebben afgemaakt van de middelbare school *en* werkloos zijn) in het algemeen meer rancune tegen de politiek dan meer bevoorrechte mensen. Het zou ook te maken kunnen hebben met een gevoel van verlies van eerder genoten privileges of status bij deze leeftijdsgroep, veroorzaakt door progressieve bewegingen (bv. Woke, #MeToo) en/of (meer) beperkende sociaaleconomische beleidsmaatregelen (bv. als gevolg van de klimaatverandering).

Vooraf historisch achtergestelde groepen die zich niet vertegenwoordigd voelen in de politiek voelen ook meer woede, minder vertrouwen en, bijvoorbeeld, minder hoop als ze denken aan de Belgische politiek. Voor een belangrijk deel lijken dergelijke verschillen het gevolg te zijn van de positie van mensen in de samenleving. Bij mensen met sociaaleconomische problemen, is hun rancune gekoppeld aan hun langdurige ervaringen met concrete lokale problemen, zoals een gebrek aan openbare voorzieningen en de afwezigheid van lokale politici in hun buurt. Deze bevindingen suggereren dat rancune vooral voorkomt bij mensen bij wie frustraties en teleurstelling over de politiek zich over langere tijd hebben opgebouwd. Maar ook wie zich *relatief* achtergesteld voelt in vergelijking met anderen in de samenleving kan zich rancuneus gaan opstellen ten opzichte van de politiek. Werknemers uit de culturele sector bijvoorbeeld, waren bijzonder rancuneus of verbitterd omdat ze, in tegenstelling tot andere sectoren, tijdens de COVID-19 pandemie als “niet-essentieel” voor de samenleving werden beschouwd.

Toegang tot accurate informatie over de politiek lijkt ook heel belangrijk. Bij het vergelijken van beleidsvoorkeuren van mensen met die van de belangrijkste Belgische politieke partijen, stelden we vast dat zo'n mismatch enkel tot rancune leidt wanneer mensen *weten* dat politieke partijen hun voorkeuren niet delen. Maar ook hier spelen gevoelens een belangrijke rol. Want hoe meer mensen zich vertegenwoordigd *voelen* door politieke partijen, hoe meer hun rancune afneemt. De analyse zou dus weer tekortschieten als we alleen 'objectief' zouden kijken naar de (mis)match tussen partijen en burgers.

Tot slot lijkt rancune ook verband te houden met de manier waarop onze politiek is georganiseerd. Dan hebben we het met name over de korte tijdshorizon en de traagheid van de politiek die haaks staan op mondiale en systemische trends en het hoge tempo van onze kapitalistische economie. Het gevolg: men denkt dat de politiek niet ‘synchroon’ loopt met de dagelijkse realiteit van mensen en niet in staat is om de grote problemen aan te pakken die nu het dagelijkse leven van mensen over hoop gooien (denk aan problemen als klimaatverandering, systemische ongelijkheid en pandemieën).

Moeten we ons zorgen maken om politieke rancune?

Wij zien politieke rancune als een mes dat aan twee kanten snijdt, ook als we naar België kijken.

Eenzijds heeft het mensen gemobiliseerd om hun stem te laten gelden in het publieke debat en om democratische vernieuwing te stimuleren. Een kritisch publiek dat politici scherp houdt en hen eraan herinnert om naar hun eisen te luisteren, is een centraal kenmerk van de democratie. Daarbij is het woede die zo'n kritische houding lijkt aan te wakkeren in de vorm van proteststemmen en, wanneer het gepaard gaat met hoop, in de vorm van mensen die de straat op gaan. Rancune over de Belgische politiek is ook gelinkt aan vraag naar democratische vernieuwing. Rancuneuze burgers zijn grotere voorstanders van referenda en deliberatieve burgerfora in vergelijking met andere burgers. In de

focusgroepdiscussies ging rancune bovendien gepaard met de wens om meer rechtstreeks contact met vertegenwoordigers te hebben en de wens dat zij beter zouden luisteren. Op twee manieren is rancune dus een bron van democratische vitaliteit: de resterende hoop in de politiek onder rancuneuze burgers kan gebruikt worden om bestaande instituties te vernieuwen; hun woede kan een belangrijke impuls zijn om te werken aan fundamenteelere, systemische veranderingen.

Anderzijds kan rancune het goed functioneren van de democratie in gevaar brengen. Als het een veralgemeend en vaag gevoel van oneerlijkheid en onrechtvaardigheid wordt, kunnen de oorzaken en onderwerpen van woede en bitterheid vervagen, waardoor het moeilijker wordt om precieze eisen vast te stellen, de (systemische) oorzaken te identificeren en oplossingen te vinden. Een dergelijke 'diffuse rancune' kan ook worden misbruikt door politieke actoren die de harten van mensen proberen te winnen door gemakkelijke en snelle oplossingen aan te bieden voor een complexe en diepgewortelde problemen, bijvoorbeeld in de vorm van het tot zondebok maken, stigmatiseren en uiteindelijk discrimineren van specifieke groepen mensen.

Wat moeten en kunnen we doen aan politieke rancune?

Het is te simpel om te zeggen dat rancune 'goed' of 'slecht' is voor onze democratie. Het hangt er echt vanaf wie het uit, wat het aan de kaak stelt, welk gedrag het uitlokt, en hoe het gemobiliseerd wordt. Toch zijn er manieren om de donkere, antidemocratische kant ervan tegen te gaan.

Ten eerste zouden machthebbers de roep van mensen om democratische vernieuwing serieus moeten nemen. Dit betekent niet alleen ruimte maken voor meer (en betekenisvollere) burgerparticipatie, maar ook veranderen hoe de volksvertegenwoordiging functioneert. Wat rancuneuze burgers ons vertelden was dat ze gehoord willen worden en meer interactie willen met hun vertegenwoordigers. Dit moet luid en duidelijk worden gehoord. Het betekent dat vertegenwoordiging moet worden omgevormd tot een voortdurend, iteratief engagement met burgers; enkel met burgers interageren wanneer de volgende verkiezingen voor de deur staan, is gewoon niet goed genoeg.

Ten tweede zullen institutionele oplossingen alleen niet volstaan: meer referenda en burgerberaden zullen niet ineens de onrechtvaardigheden wegspoelen die mensen in hun dagelijks leven ervaren. We moeten de diepere maatschappelijke bronnen van politieke rancune aanpakken, met name sociaaleconomische ongelijkheden die in een heel aantal gevallen aanleiding geven tot die rancune.

Ten derde moeten we anders en doordachter omgaan met onze gevoelens over de politiek. Nog te vaak worden emotionele uitingen onterecht afgedaan als een teken van zwakte, onprofessioneel of betekenisloos. Als *Bitter-Sweet Democracy?* iets aantoonde, dan is het wel dat emoties de textuur zijn van de politiek en democratie. We moeten die politieke emoties niet onderdrukken of ontkennen, maar in plaats daarvan leren hoe we ze zodanig kunnen herkennen en er zo mee omgaan dat ze gezonde democratieën ondersteunen. Alleen dan kunnen we een veerkrachtige en levendige democratie opbouwen. Die emoties slaan immers vaak op iets en worden dan ook best serieus genomen.